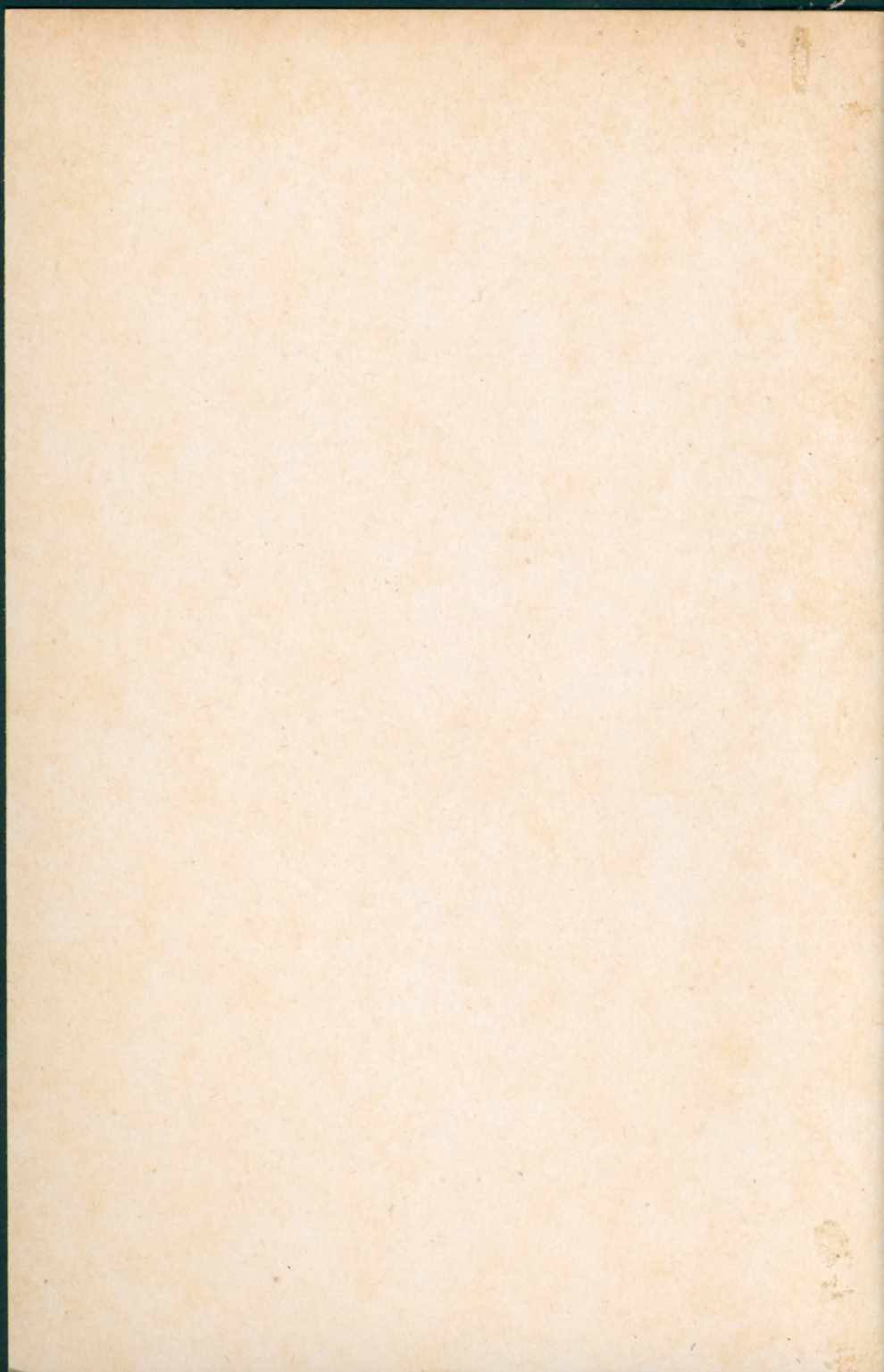


124.790



AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ
RÖVID TÖRTÉNETE.

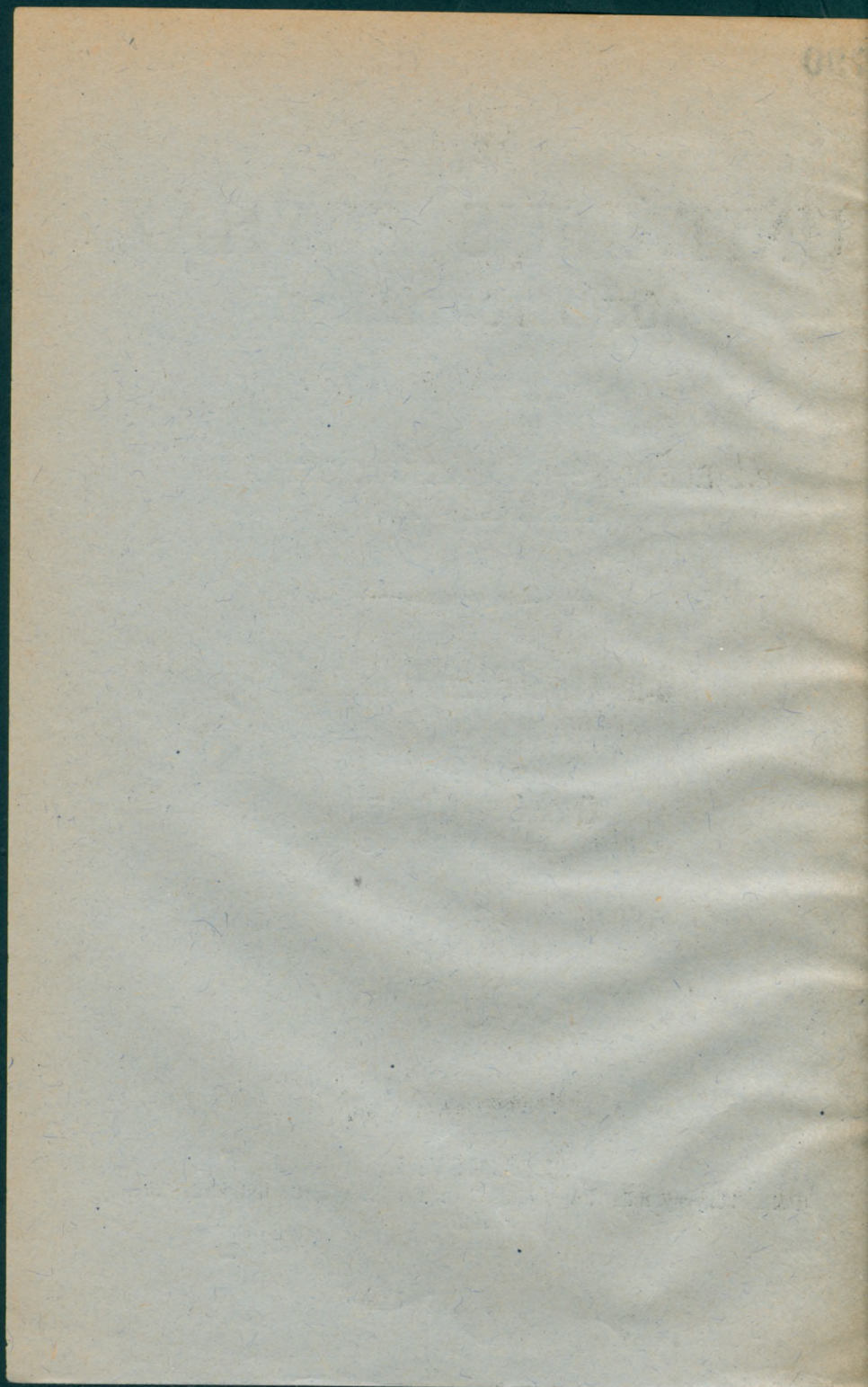
—•••—
AZ ELEMI NÉPISKOLÁK V-IK OSZTÁLYA
HASZNÁLATÁRA.

—•••—
II-IK ÁTDOLGOZOTT KIADÁS.

IRTA :
ÜRMÖSI JÓZSEF
unitárius lelkész, teológiai magántanár.



KOLOZSVAR,
Pallas-könyvnyomda, Bólyai-utca 7 sz. Felelős vezető: Kahlfürst Imre.
1927.



AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ
RÖVID TÖRTÉNETE.

—••—
AZ ELEMİ NÉPISKOLÁK V-İK OSZTÁLYA
HASZNÁLATÁRA.

—••—
II-İK ÁTDOLGOZOTT KIADÁS. .

IRTA :
ÜRMÖSI JÓZSEF
unitárius lelkész, teológiai magántanár.



KOLOZSVÁR,
Pallas-könyvnyomda, Bolyai-utca 7 sz. Felelős vezető: Kahlfürst Imre.
1927.

Az Egyházi Képviselő Tanács 1098—1920. sz. alatt engedélyezte.



124790



Felelős kiadó: Unitárius Egyház Képviselő Tanácsa.

I. RÉSZ.

A keresztény egyház történelmének főbb vonásai.

I. FEJEZET.

1. Az apostolok kora.

Jézus, mielőtt végképp elvált volna tanítványaitól, így szólt hozzájuk: „Elmenvén, tanítsatok minden népeket.” A tanítványok teljesítették Jézus ezen meghagyását.

Különösen Péter apostol Jeruzsálemben, az első pünkösöd ünnep alkalmával, az ott összegyűlt nép előtt oly lelkesítő prédikációt tartott, hogy háromezeren tértek meg és lettek Jézus tudományának követői, vagyis keresztények.

Igy alakult meg az első keresztény gyülekezet Kr. u. 33-ban.

2. A pogányok megtérítése.

A zsidók Jézus követőit üldözték. Az üldözők között volt egy Saul nevű farizeus, aki annyira gyűlölte a keresztényeket, hogy házról-házra járt, hogy a keresztényeket elfogja és börtönbe vesse.

Később, midőn megismerte a Jézus tanítását, azt annyira megszerette, hogy megtért, megkeresztelkedett és Pál nevet vett fel s mint apostol a pogányok közé ment a Jézus Krisztus tudományát hirdetni és terjeszteni.

Pogányoknak nevezték abban az időben azokat a népeket, kik nem tartoztak a zsidó nemzethez.

Pál apostol segítőtársakat vett maga mellé: Barnabást, Tituszt és Timoteuszt, kikkel együtt bejárta Kisázsia, Görögországot és a római birodalom több helyét, hol gyülekezeteket alakított.

Mikor az egyes gyülekezeteihez nem tudott elmenni, valamelyik segítőtársától levelet küldött hozzájuk. Ezekben a levelekben buzdította és bátorította őket, hogy maradjanak meg a Jézus tudománya mellett.

Pál apostol neve alatt az új-szövetségben tizennégy levél maradt fenn,

3. Az első keresztények istentisztelete.

Az első keresztényeknek kezdetben nem volt templomuk, ezért egyik vagy másik keresztény társuk házában gyűltek össze minden nap imádkozni.

Istentiszteletük nagyon egyszerű volt, hasonlított a mi mai istentiszteleti szertartásunkhoz:

1. Zsoltárokat és dicséreteket énekeltek.
2. Felolvastak egyes részeket az ó-testamentumból, különösen próféták irataiból; később az evangéliumokból.
3. Énekeltek ismét, azután asztalhoz ültek és a szeretet vendégségében részesültek.

Külön papi és tanítói hivatal nem volt az első keresztény gyülekezetekben, hanem az öregebbek és értelmesebbek tanították a többieket.

4. A keresztények üldöztetése.

A keresztényeket a zsidók és a pogányok egyaránt gyűlölték. A zsidók azért, mert a keresztények tisztelték Jézust, kit a zsidók keresztfára feszítettek, de még inkább haragudtak reájok azért, hogy a zsidók közül is sokan a Jézus követői lettek s a zsidó papok attól féltek, hogy a nép mind Jézushoz pártol s emiatt a jövedelmük megapad.

Jézus születése után a 70-ik esztendőben Zsidóország elpusztult, így a zsidók nem tudták többé üldözni a keresztényeket; ekkor a pogányok támadtak ellenük.

A pogányok bálványokat imádtak s azok számára fényes templomokat építettek. A keresztényeknek sem bálványuk, sem fényes templomuk nem volt s ezért a pogányok azt mondták róluk, hogy istentelének. Ha pedig abban a faluban vagy városban, ahol keresztények laktak, járványos betegség pusztított, azt mondták, hogy ennek a keresztények az okai.

A keresztények kezdetben gyakran éltek úrvacsorával s ilyenkor mindig elmondották Jézus ezen szavait, mellyel az úrvacsorát szerezte: *„Vegyétek és egyétek, ez az én testem, mely ti érettetek megtöretik; vegyétek és igyátok, ez az én vérem, mely ti érettetek kiontatik.”* Midőn ezt a pogányok meghallották, rosszakaratból azt híresztelték, hogy minden úrvacsora alkalmával egy kis gyermeket ölnek meg és annak a húsát eszik és vérét isszák.

Különösen Néró, Décius és Dioklecián kegyetlen római császárok uralkodása alatt szenvedtek sokat a keresztények.

Mindezen üldöztetések apasztották a keresztények számát, de egyszersmind elősegítették a kereszténység elterjedését, mert akik az üldözések elől menekültek, a keresztény vallást ott is terjesztették, ahova menekültek.

Az üldöztetések idején a keresztények közül sokan készek voltak a legnagyobb kínokat is elszenvedni, de a pogányok bálványai előtt meg nem hajoltak. Az ilyen kínos halállal kivégzetteket *vértanuknak* nevezték.

5. A keresztény vallás diadala.

Háromszáz esztendeig tartott a keresztények üldöztetése. Ekkor Nagy Konstantin római császár uralkodása alatt békésebb helyzetbe jutottak. Mindjárt uralkodása kezdetén (306-ik évben) megtiltotta, hogy a keresztényeket üldözzék. Később (a 336-ik évben) maga a császár is kereszténnyé lett s egész birodalmában elősegítette a keresztény vallás terjedését. Hivatalokba csak keresztényeket helyezett. A püspököknek birtokokat adományozott és sok szép keresztény templomot építtetett.

Bár Konstantin halála után olyan császárok is következtek, kik a keresztény vallásnak ellenségei voltak, azért a kereszténység annyira megerősödött, hogy azt elnyomni már nem lehetett. Idők multával aztán a római birodalom határain lakó népek (németek, frankok és szászok) között is elterjedt.

6. A magyarok megtérése.

A magyarok ősei pogányok voltak. A monda szerint „Hádur”-nak hívták az istent, kinek tiszteletére a folyók, patakok mellett fehér lovakat áldoztak.

A magyarok megtérítését Géza fejedelem kezdte meg, kinek aztán fia, István — feleségével Gizellával — buzgó terjesztője volt országában a keresztény vallásnak. Más országokból keresztény papokat hozatott be, hogy azok a népnek a keresztény vallást tanítsák. Templomokat, iskolákat építtetett, püspökségeket alapított s ezeknek terjedelmes birtokokat adományozott.

A magyarok kezdetben nem akarták elfogadni a keresztény vallást, mert ragaszkodtak az ősi pogány valláshoz s ezért Kupa somogyi vezér és Gyula erdélyi fejedelem vezetése alatt fellázadtak a keresztény vallás ellen. István a lázadókat legyőzte és arra kényszerítette őket, hogy térjenek mind a keresztény vallásra. Így a magyarok között is az ország legna-

gyobb részében elterjedt a keresztény vallás István és felesége buzgó munkálkodása folytán. Midőn II-ik Szilveszter római pápa megtudta István fejedelemnek ezt a buzgó munkásságát, elismerésül királyi koronát és kettős keresztet küldött neki. Így lett István a magyarok első királya.

István király halála után még kétszer — I. András és I. Béla király idejében — lázadtak fel a pogány magyarok a keresztény vallás ellen, de akkor is leverték őket. Egy ilyen lázadás alkalmával dobták le a Budavár melletti hegyről Gellért csanádi püspököt a Dunába s azóta nevezik e hegyet Gellért-hegynek. Többet aztán nem próbálkoztak a keresztény vallás ellen támadni, hű követői lettek a kereszténységnek.

7. A keresztény vallás megromlása.

A római császárok uralkodása alatt a keresztény vallás sokat veszített a Jézus által hirdetett egyszerűségéből és tisztaságából. A keresztény papok inkább arra törekedtek, hogy birtokaikat megtartsák és szaporítsák.

A keresztény vallás igazságaival nem sokat törődtek, sőt olyan téves tanításokat kezdtek hirdetni és olyan szertartásokat gyakorolni, melyeket Jézus nem tanított és az evangéliumokból sem lehetett megmagyarázni. Ilyen téves tanítások:

1. *A szentháromságról* szóló tanítás, mely azt állítja, hogy Isten három személyből áll, úgymint: Atya, fiú és szentlélek.

2. *A szentek és azok képeinek* imádása. Szentek közé sorozták azokat a hiveket, kik a keresztény vallás terjesztésével kiváló érdemet szereztek, vagy pedig az üldöztetések közt vértanúi halált haltak. Ezekről képeket festettek, a templomokban kifüggesztették és imádták.

3. *A bűnbocsánatról* azt tanították, hogy a bűnöket a papok is megbocsájthatják, ha a hivek ezt a papoknak megvallják. Erre szolgál a „*fűlbegyónás*“.

4. *Az úrvacsoránál* a kenyér és bor helyett *ostyát* adtak a hiveknek és azt tanították, hogy ha a pap azt megáldja, abban benne van a Jézus Krisztus teste és vére.

Az istentisztelet a latin nyelven mondott *mise* áldozatból állott.

Ezek és még több más téves tanítások, bűcsújárás, purgatórium, eredendő bűn, stb. annyira megromtották a keresztény vallást, hogy abban az igazi evangéliumi kereszténységre nem lehetett ráismerni.

II. FEJEZET.

A reformáció (egyházjavítás).

1. A reformáció előkészítői.

Már Jézus Krisztus halála után a 12-ik századtól kezdve és később is voltak olyan bátorlelkű férfiak, kik felismerték, hogy a keresztény egyház eltávolodott a Jézus Krisztus tiszta tudományától és arra törekedtek, hogy a keresztény vallást a maga egyszerű tisztaságában állítsák vissza. Azokat a férfiakat, kik ezen cél elérésére törekedtek, a reformáció előkészítőinek vagy előreformátoroknak nevezzük. Ilyen férfiak voltak: *Vald Péter* Franciaországban, *Viklef János* Angolországban és *Hussz János* Csehországban, kiknek az — őket ért üldöztetések miatt — nagyobb eredményt elérniök nem sikerült, de annyi érdemük van, hogy előkészítették az utat a nagy reformátorok számára.

2. Luther Márton és a német reformáció.

A reformációt Németországban Luther Márton kezdte meg és vitte diadalra.

Luther szegény bányamunkás szülőknek volt a gyermeke. Olyan szorgalmas és jó tanuló volt, hogy egyetemi tanár lett belőle Vittenberg városában. A biblia olvasása közbe észrevette ő is azt a nagy különbséget, mely a Jézus tanítása és a római katolikus egyház tanítása közt van. Luther sem tartotta helyesnek és elfogadhatónak a római katolikus egyház téves tanítását s kezdett ezek ellen prédikálni. Különösen a bűnbocsátó cédulák árulását ellenezte.

Ebben az időben X-ik Leó római pápának a pénztára kiürült s úgy szerzett magának pénzt, hogy szerzetesekkel a különböző országokban „bűnbocsátó cédulákat” árultatott. Azt hirdették a nép között, hogy aki ezen cédulákból vásárol, bűnei meg lesznek bocsátva. A hiszekény nép sietett ebből vásárolni és így sok pénz gyűlt a római pápa számára. Németországban Teccel János nevű szerzetes árulta a cédulákat.

Luther a bűnbocsátó cédulák árulását nem tartotta helyesnek és a Jézus vallásához méltónak, ezért kérte a római pápát, hogy szüntesse be a vásári üzletet. De a pápa nem szüntette be. Ekkor Luther nyilvánosan fellépett és prédikálni kezdett ellene; 95 tételt szegezett ki a vittenbergi vártemplom ajta-

jára, melyekben nyíltan megtámadta és ostromozta a római katolikus egyházban levő romlottságokat és téves tanításokat.

1517 október hó 31-én történt ez az esemény s ezért e naptól számítjuk a reformáció kezdetét.

Mikor a római katolikus egyház vezetősége látta, hogy Lutherhez milyen sokan csatlakoztak, Luthert a pápa kiátkozta a római katolikus egyházból. Luther azonban a pápai átokbullát (iratot) nyilvánosan elégette. Azután a vormsi országgyűlésen (1521-ben) arra akarták őt kényszeríteni, hogy tanításait vonja vissza. Luther ezt nem tette, hanem ott az országgyűlés előtt, tanításai igazsága mellett egy hatalmas beszédet mondott, melyet ezen szavakkal fejezett be: „*Nem tanácsos az embereknek lelkiismeretével ellenkezőt cselekedni. Itt állok. Máskép nem tehetek. Isten engem úgy segélyen.*“

Később (1529-ben) a spájeri országgyűlésen Luthert és követőit el akarták tiltani a vallásújítástól. Ez ellen a reformáció hívei *protestáltak*, azaz tiltakoztak, innen *protestánsoknak* is nevezik őket.

Luther követőit ma ágostai *evangélikusoknak* vagy *luthe-ránusoknak* nevezzük.

3. Zvingli Ulrik és a svájci reformáció.

Svájcban a reformációt Zvingli Ulrik zürichi pap indította meg. A pápa itt is árultatta a bűnbocsátó cédulákat. Zvingli is kezdett ez ellen prédikálni és a róm. katolikus egyház több téves tanítását ostromozta. Prédikációinak olyan hatása volt, hogy a zürichi tanács eltávolította a templomokból a képeket, oltárokat, szobrokat és a misét eltörölte. Zvingli tanításait elfogadta.

Svájc kantonokra (kerület) volt felosztva. Voltak a kantonok közt olyanok, melyek elfogadták és követték Zvingli tanításait, de voltak olyanok is, amelyek megmaradtak a róm. kath. vallás mellett. A két párt fegyverrel akarta eldönteni, hogy melyiknek van igaza. Ütközetre került a sor, ebben az ütközetben Zvingli is részt vett és az ütközetben elesett (1531-ben).

Zvingli és Luther — e két nagy reformátor — ismerték egymást. A vallásjavítás sok kérdésében egyet is értettek, csak az úrvacsora kérdésében nem.*)

*) Zvingli felfogása szerint: az úrvacsorában a kenyér és a bor csak jelei a Krisztus teste és vére jelenlétének.

Luther felfogása szerint: A kenyérben és borban azokkal és azok alatt a Krisztus valóságos testét és véré-t eszi és issza a hívő keresztény.

4. Kálvin János.

Svájcban a reformáció munkáját — Zvingli halála után — tovább folytatta és bevégezte Kálvin János genfi pap.

Kálvin Franciaországban született és már ott hirdetni kezdte a reformációt. Miután onnan elüldözték, Genfben telepedett le. Genf városa papnak választotta. Ezen város lakói között az erkölctelenség, a vallástalanság nagy mértékben el volt terjedve; Kálvin nagy szigorúsággal hozzáfogott az erkölcsök megjavításához. Emiatt sok ellensége lett, kik addig dolgoztak ellene, míg két év múlva a várost el kellett hagynia. Straszbург városába ment, hol három évig pap és tanár volt.

Ezen idő alatt Genf városában ismét olyan erkölctelenség, vallástalanság állott elő, hogy a jobb érzésű és gondolkodású emberek jónak látták Kálvint visszahívni, hogy állítsa helyre a rendet.

Kálvin visszatért és 6 papi és 12 világi tagból álló egyháztanácsot állított fel, mely az ő vezetése alatt felügyelt a rendre és erkölcsre. Különösen a fényűzést büntette nagyon.

Kálvin mindezen munkáiban annyira türelmetlen volt, hogy akik nem voltak vele egy nézeten, vagy ellenkeztek, azokat börtönbe juttatta, száműzte, vagy meg is égettette. Így juttatta máglyára Szervét Mihályt, az unitárius eszmék hirdetőjét.

A Kálvin által alapított vallás követőit ma *helvét hitvallás*nak vagy *reformátusoknak* nevezzük.

II. RÉSZ.

I. FEJEZET.

Az unitárius egyház története.

Bevezetés.

1. A reformáció Magyarországon és Erdélyben.

A reformáció Magyarországon is elterjedt, a reformáció megindítása után négy évvel (1521-ben) már voltak követői a Luther tanításainak Magyarországon. A róm. katolikusok haragudtak a lutheránus vallás terjedéséért és hogy ezt megakadályozzák, egyik országgyűlésen azt a szigorú törvényt hozták, hogy „a lutheránusok az országból kiirtassanak és bárhol találhatnának, megégettessenek”.

Ezen szigorú törvényt azonban nem tudták végrehajtani, mert a magyar nemzetet egy nagy szerencsétlenség érte. Ugyanis 1526-ban a mohácsi ütközetben a törökök megverték a magyarokat, bevonultak Magyarországra és a fővárost, Budapestet és a Tisza-Duna közti területet elfoglalták. A magyar nemzet javarésze a csatában elpusztult, az ország pedig három részre szakadt, ú. m.: keleti-nyugati Magyarországra és a török hódoltságra. Később (1540-ben) Erdély s a Tiszáig terjedő rész is külön fejedelemséggé alakult és János Zsigmond lett az első fejedelem.

A reformáció Erdélyben is kezdett terjedni. Itt főképpen a szászok által lakott városokban: Nagyszeben, Kolozsvár, Brassó, Beszterce s ezek környékén voltak Luther tanításainak követői. Később azonban a Kálvin tanításainak követői is megszorodtak.

2. Az unitárius eszmék megújulása.

Jézus és az apostolok Isten egységét tanították, ami az unitáriusoknak is legfőbb tanítása. Ezt a tanítást is az egyház megrontotta. Sem Szamoszatai Pál, sem Arius, nem tudták megakadályozni.

A reformátorok is — Luther, Zvingli, Kálvin — az általuk alapított vallásban, a szentháromságról való téves tanítást meghagyták.

A reformáció korában (1546-ban) Olaszországban alakult

tudós férfiakból egy társaság, mely azt tűzte ki célul, hogy tovább tisztítják a keresztény vallást, míg visszaállíthatják abba az eredeti tisztaságba, amelyben Jézus és az apostolok korában volt.

A társaság vezető tagjai voltak: a Szocinus testvérek és Blandrata György.

Abban az időben Olaszországban is, mint más országban, hitnyomozó törvényszék volt felállítva, melynek az volt a kötelessége, hogy kinyomozza azokat az embereket, kik a római katolikus vallástól eltérően tanítottak. Akiket ilyen tanításon rajtaérték és elfoghatták, azokat börtönbe vetették és különböző módon kivégezték.

A társulat tagjait is üldözöbe vette a hitnyomozó törvényszék, azonban ők idejében más országokba menekültek. Szocinusék és Blandrata Svájcban telepedtek le.

Ugyanebben az időben menekült Svájcba Franciaországból Szerveto Mihály spanyol származású orvos, kit a hitnyomozó törvényszék a szentháromság elleni tanításért üldözött. Szerveto itt két könyvet írt a szentháromság ellen: „*A szentháromság tévelygései*” és „*A kereszténység helyreállítása*” című munkákat. Ezeknek megírása s a szentháromság elleni tanítása miatt annyira megharagudott Kálvin Szervetora, hogy közbenjárására a genfi egyháztanács által halálra íteltette és máglyán megégették (1553-ban).

Ekkor Szocinus Fausztusz és Blandrata György, kik szintén a szentháromság ellen tanítottak és Isten egységét hirdették, tanácsosnak látták Svájcban elmenekülni. Lengyelországba mentek és itt olyan nagy sikerrel hirdették az istenegység hitét, hogy tanításuk nyomán számos gyülekezet alakult.

3. Blandrata György.

Az Isten-egység eszméjét Erdélybe Blandrata György hozta be Lengyelországból. Blandrata orvos volt, de vallásos kérdésekkel is foglalkozott. Lengyelországban is terjesztette az istenegység eszméjét. Midőn Erdélybe jött (1563-ban), itt János Zsigmond fejedelemnek lett udvari orvosa.

Blandrata vallásos gondolatait, az istenegység eszméjét, megismertette a fejedelmi udvar főembereivel s magával a fejedelemmel is.

Azonban az istenegység eszméje Dávid Ferenc apostoli munkája által terjedt el, ki az unitárius egyházat megalapította.

II. FEJEZET.

Dávid Ferenc és az unitárius egyház
megalapítása és diadala.

1. Születése, tanulása és fellépése.

Dávid Ferenc 1510-ben született Kolozsvárt, egyszerű iparos családból. Apja csizmadiamester volt. Szülői azt kívánták, hogy papi pályára lépjen. Szorgalmas, jó tanuló volt és el is végezte a papi pályára való készülést Gyulafehérváron. De hogy bővebb ismeretet, több tudást szerezzen, Németországba ment, Vittenbergbe.

Itt négy évig tanult. Hazajövele után előbb péterfalvi római katolikus pap, később (1555-ben) kolozsvári iskolaigazgató lett. Pár év múlva (1556-ban) már mint kiváló tudományos embernek és jeles szónoknak olyan híre volt, hogy Kolozsvár és Nagyszeben városa egyszerre hívta meg papjának.

Dávid Ferenc szülővárosa meghívását fogadta el és mint Kolozsvár papja, a Luther tanításai szerint kezdett prédikálni. A város népének annyira tetszett, hogy nagyon sokan tértek át a lutheránus vallásra és Dávid Ferencet megválasztották a magyar lutheránusok püspökének is (1557-ben).

Ez időben már a Kálvin tanításai is mind jobban kezdetek terjedni Erdélyben. Dávid Ferenc a Kálvin tanításaiban az úrvacsoráról való felfogást helyesebbnek találta, mint a Lutherét. Úgy akarta, hogy ezt a helyesebb felfogást fogadtassa el a lutheránusokkal is, de a szász nemzetiségük megmaradtak a Luther tanításai mellett. Ekkor Dávid Ferenc magyar és székely híveivel áttért a Kálvin vallásra s ennek lett olyan lelkes hirdetője, hogy később püspöknek is megválasztották és Blandrata ajánlatára a fejedelem udvari papjának nevezte ki (1564-ben).

2. Az unitárius egyház megalapítása.

Midőn Dávid Ferenc a fejedelem udvari papja lett, a fejedelmi udvarban barátságot kötött Blandratával. Blandrata Dávid Ferenc személyét megkedvelte és midőn látta, hogy milyen tudományos ember és kiváló szónok, alkalmasnak találta az *istenegység* eszméjének hirdetésére. Ezen célból átadta Dávid Ferencnek Szervet két könyvét.*) E két könyv tanulmá-

* „A kereszténység helyreállítása.“ „A szentháromság tévelygése.“

nyozása és a szentírás alapos megismerése után Dávid Ferenc úgy találta, hogy a Kálvin vallása sem az a tiszta tanítás, melyet Jézus és az evangéliumok tanítottak.

Dávid Ferenc ezért hirdetni kezdte a *szenstháromsággal* szemben *Isten egyszemélyiségét*, mint amely a szentírással és a józan ésszel is megegyezik.

Ellenfelei ezért ellene támadtak. De Dávid Ferenc igyekezett megvédeni a maga igazát könyvekben s nyilvános megbeszéléseken, úgynevezett „*vitatkozásokon*“. Ilyen nevezetes vitatkozó gyűlés volt (1566-ban) Tordán és Gyulafehérváron, hol Istenegysége vagy háromsága volt a vitatkozás tárgya. Ezen a gyűlésen János Zsigmond fejedelem is megjelent az ország vezető embereivel együtt.

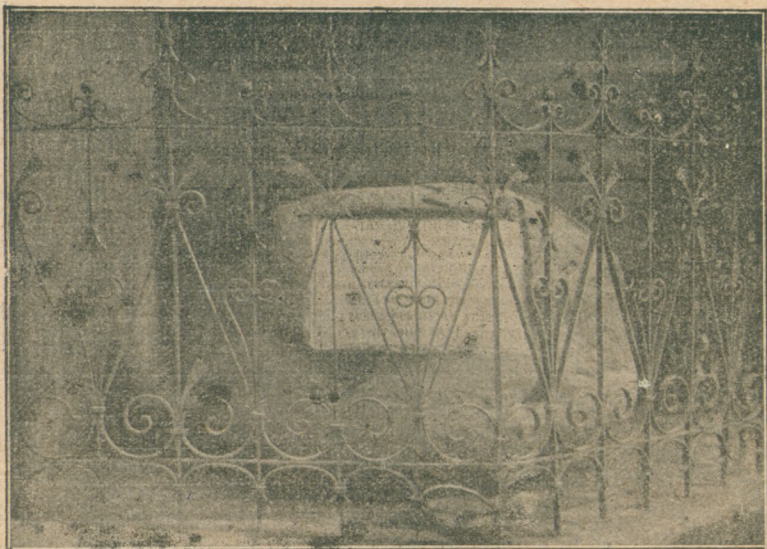
A gyűlés Dávid Ferenc igazának győzelmével végződött. Ezt igazolja az a megőrzött történet, mely szerint Kolozsvár város népe kivonult a város végére a gyulafehérvári gyűlésről hazatérő Dávid Ferenc eleibe. Dávid Ferenc a lelkes fogadtatás örömeire felállt egy gömbölyű kerek köre*) és olyan szép beszédet tartott, hogy a fellelkesült nép vállán vitte be a piaci nagytemplomba és csaknem az egész város lakossága áttért az unitárius vallásra. Ez időtől Dávid Ferenc, mint kolozsvári pap, az unitáriusok püspöke lett.

Dávid Ferenc diadala még nagyobb lett azáltal, hogy a nemeslelkű János Zsigmond fejedelem is nemsokára áttért az unitárius vallásra. A fejedelem példáját követték az udvari főemberek és a főnemesek is, úgy, hogy egy pár év múlva csaknem az egész Erdély népe az unitárius vallásra tért át.

1568-ban a tordai országgyűlésen kimondották a vallás szabad gyakorlatát minden vallásra nézve. A törvény azt mondta: „Minden prédikátor hirdetheti az evangéliumot a maga értelme szerint, a község ha akarja jó, ha nem: senki rá ne kényszerítse. Vallásért senki ne szidalmaztassék, „*mért a hit Isten ajándéka*“. Ezzel a törvénnyel az unitárius vallás szabad gyakorlását is biztosították. Ezt a törvényt a *lelkismereti szabadság* törvényének nevezzük és ennek a kimondása a Dávid Ferenc érdeme.

*) Az unitáriusok vallásos kegyelete ezt a kerek követ a kolozsvári templom bejáratánál elhelyezve, ma is őrzi.

Dávid Ferencet ezen diadalmas munkájában segítette egyfelől az a körülmény, hogy a fejedelem és Blandrata Gyulafehérvárt könyvnyomdát állított fel könyvei kinyomtatására, másfelől *Heltai Gáspár* kolozsvári pap is, ki felállított nyomdájával Dávid Ferencet segítette azzal, hogy sok unitárius vallásos könyvet nyomtatott ki.



Az Unitárius vallásnak Magyarországon is lettek követői Temesvár, Kassa, Pécs városokban és vidékein. Ebben az időben az unitáriusoknak 400 egyházközsége és két püspöke volt: Dávid Ferenc kolozsvári és Karádi Pál temesvári pap.

III. FEJEZET.

Az unitárius vallás elnyomatása.

1. Dávid Ferenc elítéltetése és halála.

Az unitárius egyház amilyen szépen fejlődött és terjedt az unitárius vallású János Zsigmond fejedelem uralkodása alatt, hirtelen éppen olyan rosszra fordult a sorsa a fejedelem halálával.

János Zsigmond fejedelem (1571-ben) meghalt, utána Báthori István lett Erdély fejedelme, aki katolikus vallású lévén, az unitáriusok iránt rossz indulattal volt. Dávid Ferencet az udvari papságból elmozdította és az unitárius vallású tanácsosokat az udvarból elküldte; továbbá olyan rendeletet adott ki, hogy a fejedelem engedelmével sem könyveket ki-nyomtatni, sem a vallásokban több „*újítást*“ tenni nem szabad. A tordai országgyűlés (1573-ban) kimondotta, *hogy az újítókat szigorúan megbünteti*. Dávid Ferenc további tanulmányaiban rájött arra, hogy Jézus Krisztus nem volt Isten és ezért bátran és merészen ment tovább ezen tanításaiban. Előbb csak barátai körében, később nyilvánosan kezdte hirdetni, hogy *Jézus-Krisztus nem volt Isten s így őt imádni nem kell!*

Ezt a merész tanítást nem helyeselte Blandrata sem. Kérte, sőt fenyegette Dávid Ferencet, hogy hallgasson el ezzel a tanítással és vonja vissza, bár tudta, hogy szenvedni fog érte.

Blandrata ezért annyira megharagudott Dávid Ferencre, hogy egykori jó barátját a fejedelemnél bevádolta, *mint újítót*.

Ekkor már Báthori Kristóf volt Erdély fejedelme, ki elődjénél is buzgóbb római katolikus volt és más vallásuakkal, különösen az unitáriusokkal szemben, türelmetlen. Blandrata feljelentésére Dávid Ferencet azonnal elfogatta, őrizet alá vettette és 1579. június 1-re Gyulafehérvárra országgyűlés elé állíttatta. Itt már a beteges, elgyöngült Dávid Ferenc védeni sem tudta magát *s így mint újítót, halálíg tartó fogságra ítélt*.

ték. Elszállították Déva vár börtönébe, ahol még azon év november 15-én meghalt.

Hogy hová temették? nem tudjuk, de vallásalapítónk áldott emléke minden unitárius szívben kell, hogy éljen! 1910. évben az unitárius egyház Déva várában emléket márványtáblával jelölt meg.

2. Hunyadi Demeter püspöksége. (1579—1592.)

Blandrata lépései az egyház megmentésére és a jezuíták behozatala Erdélybe.

Dávid Ferenc halála után Blandrata mentette meg az unitárius egyházat a teljes megsemmisüléstől. Ugyanis Kolozsvárra egyházi gyűlést hívott össze, amelyen 250 pap jelent meg, kiket arra kötelezett, hogy a *Krisztus imádását és segítségül hívását ismét hirdetni fogják*.

Ezzel a kötelezéssel eltértek a Dávid Ferenc tiszta, világos tanításától, de a szorongatott helyzetben meg kellett tegyék azért, nehogy az egyház megsemmisüljön.

Ha tehát Blandratát egyfelől el is ítéljük azért a tettéért, hogy barátját, Dávid Ferencet elárulta, de másfelől el kell ismerjük azt az érdemét, hogy egyházunkat a végleges megsemmisüléstől megmentette. Az említett tettein kívül még a fejedelelemnél abban is közbenjárt, hogy *Hunyadi Demeter* kolozsvári iskola igazgatót nevezze ki püspökné. A fejedelem ki is nevezte. Eleinte a papok nem fogadták szívesen, mert a püspökválasztás az ő joguk volt, Hunyadi pedig a fejedelem nevezte ki. Azonban Hunyadi Demeter olyan buzgón munkálkodott az egyház ügyei érdekében, hogy a papok is megkedvelték.

A Déva vidékén lakott unitáriusok a Dávid Ferenc elítéltetése miatt megijedtek, hogy őket is üldözés fogja érni, ezért el akarták hagyni vallásukat; Hunyadi meglátogatta az ottani egyházközségeket, megnyugtatta és bátorította a híveket s számukra papokat rendelt. Visszaállította a kis gyermekek keresztelését, melyet Dávid Ferenc eltörölt volt.

Hunyadi püspöksége idejében a róm. kath. vallás Erdélyben csaknem teljesen meg volt semmisülve. Báthori Kristóf fejedelem ismét meg akarta erősíteni s e célból *jezsuita szerzeteseket* hozatott Erdélybe. Ezek a jezsuita szerzetesek tudományos emberek és kiváló szónokok voltak, de mindig kétszínűen viselkedtek s alattomosak és türelmetlenek voltak a más vallásakkal szemben. Ezért a protestánsoknak igen sok küzdelmük volt velük.

3. Radeczki Bálint püspöksége. (1616—1632.)

A szombatos vallás keletkezése és az unitáriusok üldöztetése.

A szombatos vallás Erdélyben keletkezett. Alapítója Ősi András szenterzsébeti birtokos volt. Ősinek két fia halt meg felnőtt korában s emiatt bánatában olvasgatni kezdte a bibliát és addig olvasgatta, míg kitalálta a szombatos vallást. Szombatosoknak azért nevezték őket, mert a szombatnapot ünnepelelték meg.

A szombatos vallásnak a három székely magyében (Maros-torda, Udvarhely, Háromszék) lakó unitárius és református vallásuak közül lettek követői; de az unitárius egyháznak semmi kapcsolata, vagy közössége nem volt a szombatosokkal. Mégis az unitáriusokat azzal vádolták meg Bethlen Gábor református vallású fejedelem előtt, hogy ismét *újítottak*. A fejedelem felhívta *Radeczki Bálint* akkori unitárius püspököt, hogy hívjon össze zsinati gyűlést s azon az unitáriusok tisztázzák magukat a szombatossággal szemben.

A püspök össze is hívta a zsinatot (1618. nov. 11.) Erdőszentgyörgyre. Itt az a bántó sérelem érte az unitáriusokat, hogy a fejedelem az unitárius egyházi gyűlésre elnöknek Késérüi Dajka János református püspököt nevezte ki.

Az unitáriusok a szombatosság vádjá alól tisztázták magukat, beigazolták, hogy ők nem újítottak. Így semmi bántalmazásuk nem történt. A veszedelem és a nagyobb baj abból származott az unitáriusokra, hogy ezen a zsinaton a szombatos vallásra áttért unitáriusokat és reformátusokat nem szólították fel, hogy térjenek vissza elhagyott vallásaikra, ehelyett Dajka János református püspök egy csapat fegyveres katona kíséretében bejárta a székely megyéket és a szombatosokat mindenütt arra kényszerítette, hogy mind a református vallásra térjenek. Ez erőszakos térítés közben igen sok helyen a tisztán unitárius gyülekezetre is ráfogta, hogy szombatosok s átkényszerítette őket a református egyházba. Így igen sok egyházközséget vett el erőszakkal az unitáriusoktól. Csak egy-magában Háromszéken 62 virágzó egyházközségünkől fosztott meg.

Még egy ideig fenntartotta magát a szombatos vallás, de I. Rákóczi György fejedelem végleg elnyomta azt, úgy, hogy azóta csaknem teljesen megsemmisült.

4. Koncz Boldizsár püspöksége. (1663—1684.)

A lengyelországi unitáriusok üldöztetése és menekülése.

Lengyelországban a két Socinus testvér és Blandrata buzgó munkálkodása folytán sok egy Istent hívó gyülekezet alakult. Ezen egyház tagjait Szocinusékról *szociniánusoknak* nevezték ugyan, de főbb hitelveikben ugyanazt hitték, amit az unitáriusok. Az ország jómódú, vagyonos polgárai tartoztak az egyházhoz.

Amidőn az egyházi élet szépen ki volt alakulva, akkor telepedtek be a jezsuiták Lengyelországba és elkezdték alattomos munkájukat a protestánsok ellen. Első sorban az unitáriusok ellen támadtak.

A történelem két esetet jegyzett fel, amelyek a jezsuita vallásos gyűlöletnek bizonyosságai.

Bieszk nevű városban egy unitárius vallású hivatalnokot azzal vádoltak, hogy számadása nem helyes. A hivatalnok azt állította, hogy a számadás helyes s erre az állításra kész volt az unitárius hite szerint megesküdni. De azt kívánták tőle, hogy a feszületre esküdjék s e célból keresztet adtak a kezébe, amit felindulásában a földre dobott. Ezért a tettéért arra ítélték, hogy testének tagjait egyenként vágják le. Ezen szörnyű ítéletet végre is hajtották.

A másik eset Rakov városában történt, hol az unitáriusoknak főiskolájuk és nyomdájuk is volt. A főiskola tanulói a város végén a mezőn játszadoztak. Két tanuló hajigált és véletlenségből az út szélén levő keresztet úgy találták, hogy arról a Krisztus alakja leesett. Ezért a tettért a tanárok és a szülők is megbüntették a gyermekeket. De a katolikus püspök ezzel nem elégedett meg, hanem országgyűlés elé vitte az ügyet s úgy adta elő, hogy az iskola tanárai tanították erre a gyermekeket és követelte az iskola és a templom bezárását s nyomdájuk elvételét. Ezt meg is tették.

Ez időtől fogva elkezdődött az unitáriusok üldözése Lengyelországban. A jezsuiták az üldözéshez megnyerték az ottani lutheránusokat és reformátusokat azzal a biztatással, hogy segítsenek kiűldözni a szentháromságot tagadó unitáriusokat. Egyik országgyűlésen (1660-ban) azt a határozatot hozták, hogy minden unitárius térjen a katolikus vallásra, vagy hagyja el Lengyelországot. Sokan áttértek a római katolikus vallásra, sokan pedig eladták, vagyis olcsó áron elvesztegették

vagyonukat és idegen országokba menekültek. A menekülők közül mintegy 400 Erdélybe jött s sokan Kolozsvárt telepedtek le. Itt külön lengyel egyházközséget szerveztek, mely sok ideig (1793-ig) fennállott.

Ez időben *Koncz Boldizsár* volt az unitárius püspök, ki az ide menekült lengyel családokat testvéri szeretettel fogadta és segítette.

Koncz Boldizsár ügyes egyházvezető ember volt. Az ő idejében határozták meg, hogy a zsinati gyűlésekre nem kell minden papnak elmennie, hanem csak azoknak, kiket e célból megválasztottak.

Az iskolák szervezésére és tanítására nagy gondot fordított. Irt valláskönyvet és imakönyvet.

5. Almási Mihály püspöksége. (1692—1724.)

A kolozsvári főiskola és a piaci templom elvétele.

Almási Mihály püspöksége alatt élte át az unitárius egyház a leggyászosabb és legszomorubb időket.

Erdély akkor már nem volt külön fejedelemség, hanem I. Leopold magyar király uralkodása alatt egyesült Magyarországgal, 1691-ben.

I. Leopold magyar király egy iratban, az úgynevezett „*Leopoldi Diplomában*“ biztosította a protestánsokat, hogy tovább is szabadon gyakorolhatják vallásukat, megtarthatják templomaikat és iskoláikat. De ez az ígéret csak papiroson maradt. Ugyanis ebben az időben Erdélyen kívül egy nagy mozgalom, az úgynevezett *ellenreformáció* indult meg, melynek az volt a célja, hogy a protestánsokat áttérítsék a római katolikus vallásra. Ez is a jezsuiták munkája volt, kik minden eszközt felhasználtak arra, hogy a római katolikus vallást Erdélyben is ismét visszaállítsák. De ezt a céljukat csak a protestánsok elnyomásával és légyengítésével érhették el. *Ezért a királytól a „Leopoldi Diplomához“ egy olyan tordalékot eszközöltek ki, melynek alapján a nekik szükséges protestáns templomokat és iskolákat elvehették.*

Ebben az időben az unitáriusoknak Kolozsvárt az Óvár nevű városrészben volt főiskolájuk, mely 120 évig tulajdonuk volt. Ezt a római katolikusok az unitáriusoktól (1693-ban) elvették.

Az iskola elvételét követte a kolozsvári piaci templom elvétele. Ez annál inkább fájt az unitáriusoknak, mert ez a Dávid Ferenc idejétől fogva a tulajdonuk volt és kevés idővel az elvétel előtt építették újra közadakozásból a fedelét. Ugyanis 1697.

évben óriási tűzvész pusztított Kolozsvárt s ekkor leégett a piaci templom tetőzete és azzal szemben levő újabb főiskola is. Nagy áldozattal újraépítették, de alig használták néhány évig, a jezsuiták kieszközölték a királynál, hogy ezt is elvegyék. 1716 március 30-án katonasággal körülvették a templomot, kulcsát az unitáriusoktól elvették és átadták a római katolikus püspöknek.

Ugyanekkor elvették a templómmal szemben levő második főiskolát és az unitáriusoknak a város határában levő több birtokát. Ugyanezen időben (1716—1740-ig) a vidéken is sok egyházközségünk templmát foglalták el; (tordai, brassói, laborfalvi, borsodi, szőkefalvi templomokat).

Az unitáriusok Kolozsvárt templom és főiskola nélkül maradtak. De akkor is összegyűltek magánházaknál, hogy hitők szerint imádkozzanak. A csüggedést nem ismerő, erőslelkű Almási Mihály püspök biztatta és bátorította a csüggedőket, hogy bízzanak egy igaz Istenben, ki nem hagyja el az ő népét.

6. Szentábrahám Mihály püspöksége. (1737—1758.)

Az egyház megmentése érdekében tett lépések.

Midőn az unitárius egyház a legnagyobb csapásokat szenvedte, az isteni gondviselés adott bátorlelkű vezető embereket, kik megmentették egyházunkat az elpusztulástól.

Ebben az időben vezető főuraink közül többen áttértek a róm. kath. vallásra, ezeknek a király magas hivatalokat és birtokokat adományozott. De voltak főúri családaink közül többen, kik hívek maradtak az ősi unitárius hitükhöz. Ilyenek voltak a széplaki Petrichevich Horváth-, a vargyasi Dániel-, a homoródszentmártoni Biró-családok és még mások. E családok vezető tagjai, midőn látták egyházunk veszedelmes helyzetét, gyűjtést indítottak és a begyűlt összegből egy olyan „közegyházi alapot“ létesítettek, melyből a legszükségesebb kiadásokat fizethették.

Az egyház ügyeinek ebben a nehéz helyzetben kiváló lelkes munkása volt *Szentábrahám Mihály*, kit az egyház *második megalapítójának* nevezünk. Atyja, nagyatyja pap volt. Tanulásai bevégezése után a kolozsvári főiskolánál tanár lett. Mikor a második főiskolát elvették az unitáriusoktól, Dimény Pál iskola-igazgató, Pálffy Zsigmond kolozsvári pap és Szentábrahám vigasztalták és biztatták a szomorkodó tanulókat, hogy gondoskodni fognak sorsukról.

Szentábrahámi derekasan kivette részét az egyházépítő munkában. Minden erejét az egyháznak áldozta, négyféle hivatalt viselt egyszerre, csakhogy egyházunkat megerősítse.

Midőn aztán az egyház (1737-ben) püspöknek választotta, ebben a szép állásban még többet munkálkodott. Püspöksége idejében rendezték az istentiszteleti szertartásokat; meghatározták az őszi úrvacsoraosztás idejét, Szent Mihály-napját követő vasárnapra; az egyházközségek vagyonaiknak kezeléséről évenként számadást kellett beadjanak az egyházi felsőbb hatóságnak. Alatta hozták azt a sok ideig fennállott törvényt, hogy a püspök és esperesek, a zsinati gyűléseken hivatalaikról mondjanak le s csak akkor viselhessék tovább, ha a közbizalom méltónak ítéli ismét őket arra.

Irt többféle tankönyvet, halotti és egyházi beszédeket. Legnevezetesebb könyvei: „A keresztény hittudomány összege az unitáriusok szerint“, mely az unitáriusok hittételeit tartalmazza; továbbá „Imakönyv“, mely még máig is használatban van sok keresztény családban. Átjavította a templomi énekeskönyvet s kihagyta belőle az „átkozódó zsoltárokat“, mivel az a Jézus által hirdetett keresztény szellemmel nem egyezik meg.

Ezen sokféle munkásságával bebizonyította, hogy méltán mondták róla, hogy „ő az unitáriusok szeme, szíve és szája“ volt.

7. Agh István püspöksége. (1758—1786.)

A „türelmi rendelet“ kiadása. (1781.) Kedvezőbb helyzetek az unitáriusokra.

Agh István püspöksége idejének első felében egyházunknak még mindig nehéz helyzete volt. A sok templom és iskola elvétele mellett, még nehezebbé tette az unitáriusok helyzetét III. Károly és Mária Terézia uralkodók azon rendelete, mely szerint unitárius vallású ember semmiféle hivatalba nem juthatott.

Ez a nehéz helyzet csak akkor szűnt meg, midőn II. József lett az uralkodó (1780). Ez a felvilágosult, okos és nemesszívű uralkodó már mint trónörökös beutazta az egész országot. Erdélybe is eljött. Kolozsvárt való időzése alatt Agh István püspök is kihallgatást kért a leendő királytól s midőn az egyházi főjegyző kíséretében megjelent előtte, elmondta a sok sérelmet, bántalmazást és üldöztetést, mely az unitáriusokat érte. A leendő király a panaszokat meghallgatta és megígérte, hogy segíteni fog az unitáriusok helyzetén. Miután II. József az uni-

tárius vallást nem ismerte, megkérdezte a püspököt, hogy mit hisznek az unitáriusok? Midőn a püspök elmondotta az unitárius vallás egyszerű és tiszta tanításait, II. József így szólt: „Nem lenne rossz mindenkinek megengedni, hogy választhassa azt az utat a mennybemenetelre, amely neki tetszik.“

Trónralépése után mindjárt kiadta a „türelmi rendeletet“ s ezzel megszüntette a protestánsok üldözését és valóságban is szabad vallásgyakorlatot biztosított számukra az egész országban. E rendelet kiadása után bátrabban kezdtek templomokat és iskolákat építeni, mivel nem félhettek most már attól, hogy azokat ismét elveszik.

A türelmi rendelet kiadása után unitárius egyházunkban is — annyi üldöztetés és szenvedés után — megindult a szababb fejlődés.

II. József halála után II. Leopold az 1790—91-iki 26-ik törvénycikkben biztosította, a türelmi rendelet szellemében, a protestánsok jogait. •

IV. FEJEZET.

Az egyház megújhodása.

1. Lázár István püspöksége. (1786—1811.)

A kolozsvári templom és főiskola építése. Zsuki László adománya.

A székelykeresztúri iskola építése.

Lázár István püspöksége idejében az unitáriusok megkezdhatték már az építéseket és alkotásokat. A kolozsvári unitáriusoknak még mindig nem volt templomuk, pedig már 80 esztendő telt el a piaci templom elvétele óta. Nem a buzgóság, vagy áldozatkészség hiánya miatt nem építettek, hanem azért, mert attól féltek, hogy felépítik az új templomot s azt is elveszik.

A „türelmi rendelet“ kiadása után már gondolni lehetett a templomépítésre. Készen is állott erre az egész unitárius egyház úgy Kolozsvárt, mint a vidéken. Ezt mutatta az a lelkes közadakozás és közmunka, mely olyan szép eredménnyel járt, hogy pár esztendő alatt (1796-ban) a ma is használatban levő Kossuth Lajos-utcai unitárius templomot felépítették és megnyitották.

De ugyanakkor szükség volt főiskola építésére is, mert a

piaci főiskola elvétele után, csak fából épített iskolahelyiségek voltak, melyekhez a tanulók toldtak 1—2 szobát, hogy legyen hely, hol tanuljanak.

Ismét gyűjtést indítottak, de a begyűlt összeg nem volt elég az iskola felépítésére. Ekkor a gondviselés egy áldozatkész, nemesszívű adományozót adott egyházunknak, kit *Zsuki László*-nak hívtak. Zsuki 80.000 forintot érő vagyont hagyományozott az unitárius egyháznak. Ezzel a nemes cselekedetével *első nagy jöltevéje lett* unitárius egyházunknak. Ez összességéből építették fel az új főiskolát (1806-ban), befejezték a templom munkálatait és javították a tanárok fizetését.

A templom és főiskola felépítése érdekében sokat tett és munkálkodott Petricsevics Horváth Ferenc egyházi főgondnok és Lázár István püspök. Ők ketten nyerték meg Zsuki László jóindulatát arra, hogy vagyonát az unitárius egyháznak hagyja.

*

A *székelykeresztúri főgimnázium* sok ügyes, derék embert nevelt a székely fiúkból a hazának. Az unitárius vallás kezdetől fogva inkább a székely nép között volt elterjedve és a sok üldöztetés alatt is a székey nép közül maradtak meg legtöbben mellette, Udvarhely-, Háromszék- és Marostordamegyékben.

Az 1800-as évek elején Szabó Sámuel isk. tanító, később igazgató, bejárta a székely falukat és megmagyarázta a népnek, hogy milyen nagy szükség van gyermekeik taníttatása érdekében Székelykeresztúron egy gimnáziumra.

A lelkesítő felhívásnak olyan eredménye lett, hogy az egyházközségek tagjai követ, meszet, fát vittek és még sokan az építésnél is segítettek. 1804-ben nyílt meg a gimnázium s ma is fennáll, mint második főgimnáziuma unitárius egyházunknak. Koronka József, Marosi Gergely, Sándor János és Pap Mózes igazgatók munkálkodtak fejlesztése és fennmaradása végett.

2. Augusztinovics Pál. (1773—1837. †)

Egyházunk második nagy jöltevéje.

Unitárius egyházunkat, vagyoni szegénysége mellett is az 1811-ik évben igen nagy veszteség érte. Ugyanis a hosszas háborúzás Európa többi országaival együtt Magyarországot is olyan helyzetbe juttatta, hogy a pénz értékét egyötöd értékére kellett leszállítani (100 forint csak 20 forintot ért).

Ez a nagy pénzveszteség a mi szegény egyházunkat a megsemmisüléssel fenyegette, ha Augusztinovics nagylelkű hagyománya nem érkezik meg.

Augusztinovics Pál ősei Lengyelországból menekültek volt ide Erdélybe. Atyja Szentábrahámon pap volt. Ő is a papi pályára készült, de abban az időben, mielőtt pap lett valaki, 1—2 évig köztanítói és énekvezéri hivatalt is kellett viselnie. Augusztinovicsnak nem volt megfelelő énekhangja s ezért a papi pályát otthagytá és világi pályára ment, hol mint szegénysorsú ifjú, sok küzdelmen ment keresztül. De szorgalmával és jó igyekezetével igen magas hivatalba jutott.

Tanulási idején és pályáján az unitárius egyház is segítette. Mikor aztán mint magasrangú hivatalnok Erdélybe jött, az egyház főgondnokának is megválasztották. Augusztinovics annyira hálás volt mindezekért, hogy halála előtt 60.000 forintot érő vagyonát az unitárius egyháznak hagyományozta.

Augusztinovics Pál (meghalt 1837-ben) a kissolymosi egyházközség temetőjében van eltemetve. Sírja fölé az unitárius egyház díszes emlékkövet állíttatott.

3. Brassai Sámuel. (1797—1897. †)

Torockószentgyörgyön született (1797-ben); már gyermek és ifjúkorában szeretett tanulni és olvasni. Fel van jegyezve róla, hogy öllel hordogatta az apja könyveit méheskertjük kis szobájába és ott olvasgatott s arról, amit olvasott, feljegyzéseket készített magának. Ifjú korában több ideig házitánító volt nagy úri családok gyermekeinél. 45 éves korában a kolozsvári unitárius főiskolához választották meg előbb tanárnak, később igazgatónak. Az ő kezdeményezésére hozták be az addig latin nyelvű tanítás helyett a magyar nyelven való tanítást. Különféle tantárgyakat tanított és azokhoz tankönyveket írt: számtan, mértan, földrajz, német nyelv... és még több más tárgyhoz.

Midőn az 1848-iki magyar szabadságharcot az osztrákok az orosz katonaság segítségével leverték, azokat a férfiakat, akik vezetői voltak a szabadságharcban, üldözték. Ezért, hogy az elfogatást és börtönbe zárást kikerüljék, sokan bujdosnak az ország különböző részeiben. Brassai is ezen bujdosók között volt. Mikor az üldöztetések megszűntek, visszatért Kolozsvárra, hol nemsokára megalakították az „Erdélyi Múzeum Egyletet“, melynek Brassai lett az igazgatója. Itt két legkedvesebb tuda-

mányával, a növénytannal s a csillagászzal foglalkozott legtöbbit. Nagyon szerette az éneket s a zenét, különösen a zongorát. Sokszor messzi városokba elment azért, hogy egy-egy kiváló énekest, vagy zene-, zongoraművészt meghallgasson.

75 éves volt, mikor a kolozsvári Tudomány Egyetemet megnyitották s annak egyik tanárául őt nevezték ki.

Nagy tudományosságát s ismeretét mutatta az, hogy tíz nyelvet beszélt és tízféle tudományt tanított. Nemcsak az unitárius egyházban ismerték el kiváló tehetségét s nagy tudását, hanem az egész világon. Ezért világhírű *egyetemes tudós* (polihisztor) nevet kapott. S ezen nagy tudása mellett is buzgó valóságos érzésű ember volt. A „Dávid Ferenc Egylet“-nek ő volt az első elnöke.

Mindenki annyira tisztelte és szerette, hogy „*Brassai bácsi*“-nak hívta.

Családot nem alapított, a szegénysorsú tanuló ifjak voltak az ő gyermekei, kiket tanulósaikban segített.

1897-ben, tehát éppen száz éves korában halt meg. A kolozsvári temetőben nyugsznak porai.

Emlékét az egyháznál 40.000 korona alapítványával és szép könyvtárával is megörökítette.

4. Kriza János püspöksége. (1861—1875.)

Egyházunk fennállásának háromszázéves (1868.) emlékünnepe.

Kriza János Erdővidéken, Nagyajta (Háromszék-m.) községben született (1811-ben). Felnőtt korában egyik versében meg is énekelte szülőföldjét:

Erdővidék az én hazám,
Zöld erdő zúgásán,
Vadgalamb szólásán,
Nevelt fel jó apám.

A székelykeresztúri és kolozsvári főiskolában tanult. Már tanuló korában irogatott verseket. Tanulása bevégezése után előbb kolozsvári pap és tanár, később (1861-ben) püspök lett.

Figyelemmel kísérte a székely nép életét, mesemondásait, verselését s ő maga is írt költeményeket.

Az ő kezdeményezésére jutottunk összeköttetésbe Angolországban élő angol unitárius testvéreinkkel, akik sok segítségben részesítettek minket és közülük azóta többször többen meglátogattak itt Erdélyben.

Püspöksége idejében ünnepelte meg egyházunk fennállásának 300 éves évfordulóját Torda városában.

Az 1568-iki tordai országgyűlés mondotta ki a „lelkiismereti szabadságot“ s ezzel az unitárius egyház életét biztosította. Azonban a századik és a kétszázadik évforduló alkalmával is olyan üldözött rossz helyzetben volt egyházunk, hogy ünnepelni nem tudott. A 300 éves fordulót a tordai zsinati gyűlésen ünnepelte meg 1868-ban.

Ez ünnepre angolországi unitárius testvéreink is elküldöttek képviselőjüket.

Kriza püspöknek kiváló érdeme az egyházért végzett munkásságán kívül az a munkája, mellyel a székely nép énekeit, verseit, meséit összegyűjtötte és „Vadrózsa“ című könyvben kiadta.

Halála (1875-ben) nagy veszteség volt nemcsak egyházunkra, hanem a magyar tudományos világra is.

5. Ferencz József püspöksége. (1876.)

Dávid Ferenc halálának háromszázéves (1879) és születésének négyszázéves (1910.) évfordulója.

Kriza püspök halála után, az árkosi zsinati gyűlésen (1876-ban) *Ferencz József* kolozsvári unitárius papot választották meg püspöknek.

Mindjárt püspöksége harmadik évében (1879-ben) az ő kezdeményezésére ünnepelte meg egyházunk nyilvánosan Dávid Ferenc vallásalapítónk halálának emlékezetét, amit addig az ideig, a sok üldöztetés miatt nem tehettek meg. Az 1879-ik évben volt elítéltetésének és halálának *háromszáz éves* fordulója, melyet az unitárius közönség a Székelykeresztúron tartott zsinati gyűlésen ünnepelt meg.

Ferencz József püspök gyönyörű szép egyházi beszédet tartott Dávid Ferenc kiváló munkásságáról és érdemeiről.

Ez alkalomra Jakab Elek unitárius történetírónk megírta Dávid Ferenc életrajzát és végzett munkásságát.

Ferenc József püspök pedig adományokból 10.000 forintot gyűjtött „*Dávid Ferenc-alapítvány*“ címen.

Pár év múlva (1884-ben) Dr. Boros György papnevelő intézeti tanár indítványára megalakították a „*Dávid Ferenc Egyület*“, mely az „*Unitárius Közlöny*“ című lap kiadásával igen jó eszköz volt az unitárius vallás helyes megismertetésére.

Ez időtől kezdve unitárius egyházunk szépen fejlődött és erősödött Ferencz József püspök bölcs kormányzása alatt. A magyar állam segítette egyházunkat, iskoláinkat, elismerte, hogy egyházunk a haladásért, a műveltségért sokat tett.

1910-ben egyházunk ismét emlékünnepet rendezett Kolozsvárt vallásalapítónk születésének *négyszáz éves* fordulója alkalmából. Ez ünnep emlékét azzal akarta egyházunk megörökíteni, hogy „*Déva vár*“ romjai között, még épségben maradt kis börtönszerű helyiségben, egy emléktáblát állított fel, Dávid Ferenc emlékének megörökítésére.*)

Erre az ünnepre Angolországból és Amerikából száznál több unitárius testvérünk jött el tiszteletét tenni Dávid Ferenc emlékének.

A világháború befejezése után (1918) ismét sok anyagi és szellemi küzdelemben van része egyházunknak, de reméljük, hogy az idő megértést fog hozni.

6. Berde Mózes. (1815—1893. †.)

Jótevőink fejedelme

Egyszerű székely szülőknek volt a gyermeke. Laborfalva (Háromszék m.) községben született (1815-ben). Előbb ügyvéd, később országgyűlési képviselő volt. Azután pedig egyes nagyobb főúri uradalmak jószágigazgatója lett. Minden hivatalában rendszerető s annyira szigorúan takarékos volt, hogy akik csak külsőből ítélték meg, fukar-fösvénynek nevezték. De ennek az volt a magyarázata, hogy ő annyi vagyon gyűjtését tűzte ki célul maga elé, amiből a szegény unitáris egyházat felsegítheti. Az volt a szójárása: „Meg akarom mutatni, hogy a szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberiségnek.“ Berde Mózes ezt meg is mutatta, mert páratlan szorgalommal gyűjtött szép vagyonával, hasznára és boldogítására lett egyházunknak.

Akkor egymillió kétszázezer koronát érő vagyonát egyházunk nevelési céljaira hagyományozta. Arról akart főleg gondoskodni, hogy a szegénysorsú székely tanulóknak meg legyen a mindennapi kenyere. Ezért olyan alapítványt is tett, hogy egyik birtokának az évi jövedelméből kétszáz tanulóknak biztosítva volt a kenyere („Berde-cipó“) mindaddig, míg a mos-

* Ez emléktáblákat az 1918. évi forradalom alkalmával összetörték, de mozgalom indult meg újból való felállítására.

tani állami törvény rendelkezése e birtokot is el nem vette egyházunktól.

A Berde Mózes szép hagyománya tette lehetővé a kolozsvári mostani díszes, szép kollégium felépítését.

Berde Mózes földi porrészei (mh. 1893-ban) a kolozsvári temetőben pihennek. Nevét és emlékét hálás kegyelettel őrizzük.

7. Külföldi unitáriusok.

Az unitárius vallás legrégebb szervezete Erdélyben volt. De ma már a világ többi országaiban is vannak szervezett unitárius egyházközségek. Legszámosabb egyházközség Angolországban s Amerikában van. Az angolországi és amerikai egyházközségek szervezete különbözik a mienktől, ők nem püspöki hatóság alatt állanak, hanem az egyes egyházközségek önállóak. Azonban egy egyházi társulatban ők is közösen egyesülve vannak.

Angolországban az unitáriusoknak 400-nál több egyházközségük van; a lélekszám 600.000 Angolország fővárosában. Londonban 18 unitárius templom van.

Amerikában 500-nál több egyházközségünk van, a lélekszám egymillió. Boszton városában 28 unitárius templom van s vidékein 72. Kiváló tudós papjuk volt Csenning és Parker Tivadar.

Az angolországi és amerikai unitáriusok már régebbi idő óta barátságos összeköttetést tartanak fenn velünk. Többször meglátogattak és pénzsegélyt is küldtek nehéz helyzetünk könnyítésére.

A mi egyházunkból is többen voltak Angolországban és Amerikában látogatást tenni s a papi pályára készülő ifjaink tanulni is 1—2 évig.

III. RÉSZ.

Egyházi szertartások.

Az unitárius egyháznak a vallásos érzés kifejezésére külső vallásos szertartásai és cselekményei vannak. Ezek a szertartások és cselekmények a következők:

1. Az istentisztelet.

A nyilvános, rendes istentisztelet helye a *templom*. Ahol ez nincs, ott valamely nagyobb terem, vagy ház.

Az unitárius templomok belső berendezése egyszerű, *szószék* (kathedra), *orgona*, *úrasztala* és *padokból* áll. A szószéken a pap imádkozik és onnan hirdeti Isten igéjét. Az orgonázást az énekvezér végzi s ennek vezetése mellett énekelnek a templomi gyülekezet tagjai, kik a templomi padokban ülnek.

A pap, midőn templomi szolgálatot és más hivatalos szertartást végez (esket, keresztel, temet), *palástot* visel.

A gyülekezet tagjait a harangok hangja hívja a templomba. Istentiszteletek vannak:

a) vasárnapokon és ünnepnapokon,

b) hétköznapiokon.

a) A *vasárnapi istentisztelet sorrendje*:

1. Fennálló ének (1. versszak) és gyülekezeti közének (1—3. versszak).

2. A pap a szószékről imát mond, melyet a gyülekezet tagjai fennállva hallgatnak s melynek végén „*Üri imát*” mond.

3. Közének.

4. Prédikáció. A pap a bibliából alapigét olvas fel és ezt a gyülekezetnek megmagyarázza, beszédét „*Ámen*” szóval fejezi be. Azután elmondja ismét az „*Üri imát*” és rövid záró imát. Ha van a gyülekezetben kihirdetni való, ezt elvégzi és lejön a szószékből.

5. A gyülekezeti bezáróének.

Az istentiszteleti helyes sorrend megkívánja, hogy a gyülekezet tagjai a harangozás bevégezése után gyűljenek be a templomba s onnan csak az istentisztelet végeztével, vagyis a bezáróének elhangzása után távozzanak.

Az ünnepi istentiszteletek sorrendje is ugyanez, csak az ünnep első nap délelőtti istentiszteleten van még *úrvacsoraosztás* is.

Vasárnap és ünnepnap délutáni istentiszteletek sorrendje.

ugyanolyan, mint a délelőttieké, csak a prédikáció helyett bibliamagyarázat, bibliaolvasás tartható.

A nagypénteki istentisztelet sorrendje annyiban eltérő, hogy a gyülekezeti ének (1—2. versszak) után az énekvezér elénekli a *passiot*, mely a Jézus Krisztus szenvedéseinek történetéről szól; azután a pap alkalmi imát mond. Ahol *passiot* nem énekelnek, ott alkalmi prédikációt kell tartani.

b) *Hétköznapokon* istentiszteleteket a reggeli és az esti órákban tartanak. Az istentisztelet sorrendje:

1. Közének.
2. Ima, Miatyánk, és utóima.
3. Közének.

2. A keresztelés.

A keresztelés szertartása által a kis gyermeket a keresztény egyház tagjai sorába külsőleg ünnepélyesen felveszik. A kis gyermek megkeresztelése által minden keresztény szülő arról kíván bizonytságot tenni, hogy gyermekét a Jézus Krisztus tiszta tudománya szerint kívánja nevelni.

A keresztelés ideje nincs meghatározva, de általános szokás, hogy a szülők gyermekeiket kis korukban megkereszteltetik.

A keresztelési szertartást az egyházi törvény szerint csak a pap végezheti. A keresztelés templomban, vagy a papi háznál, vagy a szülői háznál szokott történni.

A keresztelési szertartáson a keresztszülők jelenléte szükséges, de jó, ha a rokonok és más érdeklődők is jelen vannak.

A keresztelési szertartás a következőleg történik:

A pap rövid előimát, azután pedig beszédet mond, melyben a szülők és keresztszülők kötelességeit magyarázza meg, hogy mit kell tenniök a gyermek helyes nevelése érdekében; azután imát mond, melyet a Miatyánkkal fejez be. Akkor megkérdezi a gyermek nevét s annak fejére kevés tiszta vizet önt és ezen szavakat mondja: Én keresztelek tégedet N az atyának, fiú-nak és szentlélek nevében. Ezután egy pár megáldó szóval a szertartást befejezi.

Ez a keresztelési forma az unitárius felfogás szerint azt jelenti, hogy akit megkeresztelnek, el van híva arra, hogy abban a tudományban növekedjék, melyet Isten, a mi Atyánk az ő fia, a Jézus Krisztus által hirdetett s amely a szent lélek ereje által minden emberben munkálkodik.

Ha az újszülött kis gyermek kereszteleetlenül hal meg, az unitáriusok felfogása szerint nem kárhozik el, mert a keresz-

telés külső szertartása nem üdvözít, ez csak elhívás az üdvösség útjai keresésére. Azonban ezért a jó keresztény szülőknek nem szabad a kis gyermek megkeresztelését halogatni vagy éppen elmulasztani.

Ha valaki keresztény vallásfelekezetből tér át az unitárius vallásra, azt nem keresztelik meg, csak azt, aki nem keresztény felekezetből tér át.

3. A konfirmáció.

Midőn a keresztény növendékek, fiúk és leányok, a 14 éves életkort betöltötték, minden egyházközség papja konfirmációi oktatásban kell részesítse azokat. A konfirmációi oktatás ideje 5—6 hónapon át hetenként 2—3 óra. Ezen idő alatt a növendékek alapos ismeretet kell, hogy szerezzenek az unitárius vallás hitelveiről, alapítóiról s multjának történetéről azért, hogy mint az egyháznak leendő önálló tagjai tanulják meg, hogy ők miért unitáriusok és mit hisznek az unitáriusok.

A konfirmációi oktatás befejezése után a növendékek a templomban a gyülekezet tagjai előtt hitükről ünnepélyesen biznyságot tesznek. Ezt a konfirmációi ünnepet rendszerint áldozócsütörtökön, némely helyen virágvasárnapon szokták megtartani. Az áldozócsütörtökön való megtartás szebb és ünnepélyesebb, mert a tavaszi idő nyíltával a templomot is szépen fel lehet díszíteni.

A konfirmációi ünnepség sorrendje a következő:

A lelkész a rendes isztentisztelet elvégzése után a szószék-ből felhívja a gyülekezet tagjait a konfirmáló ifjak meghallgatására.

1. A növendékek eléneklik: „Szent Istenem, tekints reám“ kezdetű éneket.

2. Egy növendék segítségül hívó előimát mond.

3. A lelkész kikérdezi a növendékeket; elmondhatja a hitvallást és ünnepélyes ígéretet tétet velök, hogy az unitárius hitvallás elvei szerint élnek.

4. A lelkész megkérdezi őket, hogy készek-e úrvacsorát venni?

5. Egy növendék utóimát mond és eléneklik „Hiszek, vallok én egy Istent“ kezdetű éneket.

A növendékek kiállanak körbe az úrasztalához, a lelkész rövid úrvacsorai beszédet mond és kiosztja az úrvacsorát, ennek végeztével a növendékeket, mint az anyaszentegyház új, önálló tagjait megáldja.

4. Az Úrvacsora.

Az úrvacsora az Úr Jézus halálára emlékeztető szertartás, mely a Jézus példájának követésére buzdítja a hiveket. Az úrvacsora részei a kenyér és a bor.

Az unitáriusok egy évben rendszeren négy alkalommal élnek úrvacsorával: karácsonykor, húsvétkor, pünköstkor és őszi hálaadás ünnepén, szeptember utolsó vasárnapján.

Az ünnep előtti hét vasárnapján a lelkész a szószékből kihirdeti, hogy a közeledő ünnep első napján úrvacsoraosztás lesz, készüljenek a hivek lelki bűnbánással az úrvacsorához. A jó keresztény e hetet felhasználja bűnei és hibái megbánására és lehető jóvátevésére.

Az úrvacsorát a lelkész osztja ki a hiveknek, a kiosztási szertartás a következő:

A rendes istentisztelet bevégezése után a lelkész a szószékből kijelenti, hogy amint előzőleg ki volt már hirdetve, úrvacsoraosztás lesz, készüljenek a hivek a szent vendégséghez.

A gyülekezet tagjai az énekeskönyvből az úrvacsoraosztási alkalomra írt ének 1-ső versszakát éneklik; ekkor a pap kiáll a már megterített úrasztala mellé és ott úrvacsorai beszédet mond, melyet bűnbánó imával és Uri imával végez be. Ennek bevégezése után a gyülekezet tagjai sorrendben kiállanak az úrasztala körül a templom piacára s a pap rendre ad mindenkinek előbb kenyeret s azután bort.

Az úrvacsorához való kiállás megszokott rendben megy végbe, először a férfiak, azután a nők. Ott, ahol népesebb a gyülekezet, több rendben állnak ki, 1-ször az öregebbrendű férfiak, 2-szor a középkorú férfiak, 3-szor az ifjú legények, 4-szer az öreg asszonyok, 5-ször az ifjabb asszonyok, 6-szor a lányok. A lelkész minden csoportnak való kiosztás után rövid imát mond, mely után az illetők visszaülnek helyeikre.

Midőn mindenki részesült úrvacsorában, a lelkész a gyülekezet tagjait hálaadó imára hívja fel és ennek végén néhány megáldó szóval a gyülekezetet elbocsátja, mely a záróének bevégeztével távozik.

Akik gyengélkedés, vagy betegség miatt nem tudnak templomba menni, az olyanok a papot a házukhoz kéretik és ott részesülnek úrvacsorában. A betegek nemcsak nagy ünnepen, hanem bármikor részesíthetők úrvacsorában, ha kívánják.

Az ünnepi alkalmakon kívül még úrvacsoravétel szokott lenni zsinati gyűlések tartása alkalmával s új templom felszentelésekor.

5. Házas párok egyházi megáldása.

Az ország törvényei szerint a törvényes házasságot az állami anyakönyvi hivatal előtt kötik, de a vallásos érzésű keresztény házastársak nem mulasztják el házasságuknak Isten nevében való megáldását. Ez úgy történik, hogy a házasulandók előre bejelentik a papnak a törvényes házasságkötés idejét s annak megkötése után, az állami anyakönyvi hivatalból kapott házassági tanúsítvánnyal, a házaspár tanukkal és a násznéppel együtt a templomba, vagy a papi házhoz megy. A lelkész rövid előimát és beszédet mond, melyben a házas élet célját s a házastársak kötelezettségeit magyarázza. Beszéd bevégeztével felhívja a házastársakat külön-külön a fogadalom elmondására. A fogadalmat a házaspárok egymással jobb kezét fogva mondják el, előbb a férfi, azután a nő. Ekkor a lelkész az új házaspárért mondandó imádságra hívja fel a gyülekezetet, melynek végeztével áldást mond a házaspárra s ezzel az egyházi megáldás véget ér.

A lelkész a legközelebbi vasárnap a házasság egyházi megáldását a templomban a szószékről kihirdeti.

6. A temetés.

Az unitáriusok a halottakat kegyeletes külső szertartással temetik el. A temetést csak akkor végezheti el a pap, ha a halálesetet az állami anyakönyvbe bevezették s erről tanúsítványt hoznak vagy pedig a községi előljáróság engedélyt ad a temetésre.

A temetési egyházi szertartások az egyes vidékek szokásai szerint különbözők.

a) Temetnek énekkel és imával, rendszerint kis gyermekeket.

b) Temetnek ének, ima és egyházi beszéddel (a háztól történő temetéseknél).

c) Temetnek elő-beszéddel és imával.

d) Temetnek rendes templomi szertartással olyan helyeken, hol az a szokás, hogy a halottat a templom előcsarnokába (tornácskába) viszik.

Ilyenkor a szertartás a következő:

1. Gyülekezeti ének.

2. Ima.

3. Közének.

4. Halotti prédikáció alapigével, ennek végén búcsúztató Úri imával és elbocsátó szóval.

5. Gyülekezeti ének vagy némely vidéken a kántor által énekelt verses búcsúztató.

Faluhelyeken a temetési menet az úton halotti éneket énekel, melyet a kántor vezet.

Míg a halottat kiviszik a temetőbe és sírba helyezik harangoznak. A sírnál énekelnek és a pap néhány búcsúztatót mond és ezzel a temetési szertartásnak vége.*)

7. Papi és énekvezér-tanítói beiktatás, templomszentelés, zsinati ünnepségek és papszentelés.

a) Midőn valamelyik egyházközségbe lelkészt vagy énekvezér-tanítót választanak, ezen állásukba ünnepélyesen beiktatják őket.

A pap beiktatását mindig az esperes vagy helyettese végzi; a kántor beiktatását a helybeli lelkész. A beiktatás úgy történik, hogy a templomi gyülekezetben felolvassák a püspöki ki nevezést s felhívják az új lelkészt vagy énekvezért beköszöntő beszéde elmondására. Ennek végeztével az esperes vagy helyettese beiktató beszédet tart, amelyben megmagyarázza, hogy mi az új lelkész (énekvezér) kötelessége a gyülekezet tagjaival szemben és mi a gyülekezet kötelessége új lelkészével (énekvezérével) szemben.

b) *Templomszentelést* olyan alkalommal tartanak, midőn az egyes egyházközségekben valahol új templomot építenek, vagy megrongálódott templomaikat megújítják. A templomszentelés abból áll, hogy ünnepélyes ima és egyházi beszéddel, továbbá a püspök vagy helyettese megáldó szavaival a templomot átadják a közhasználatnak.

A templomszentelési istentisztelet alkalmával rendszeren úrvacsoraoosztás is van.

c) *Zsinati gyűlés és papszentelés.* Az unitárius egyházi törvény rendtartása szerint, minden négy évben valamelyik egyházkör egyházközségében zsinati gyűlést szoktak tartani. Az ilyen gyűlés két napig tart. Első nap ünnepi istentisztelet van úrvacsoraoosztással; a második napi istentiszteleten szenteli fel a püspök az esperesekkel az új papokat.

* Még sok faluban szokásban van a temetés után az úgynevezett „halotti torozás“, mely abból áll, hogy a temetésen résztvett férfiak a halottas házhoz mennek és ott esznek, isznak legtöbbször a túlzásig. Ez pogány maradvány, amely a keresztény erkölcsökkel ellenkezik. Miután ezt már több egyházközségben eltörölték, kívánatos volna, hogy mindenütt szüntessék meg.

VERSEK.

1. Dávid Ferenc emlékéhez.

Ki nem oltá három század...
 Régi fénynél új fény támad...
 Meg ne szünjék dal és ének
 Dávid Ferenc emlékének!

Luther, Kálvin csak a kezdet...
 A bátrabbak tovább mentek...
 Fele úton meg nem álltak,
 Ésszel, vésszel szembeszálltak.

És a harcban... puszta szóra...
 Országokat vesztett Róma...
 Vesztett a menny... az Őhitben...
 Ki lett mondva: „*Egy az Isten...*“

Ki lett mondva, meg nem értve,
 A próféta meghalt érte...
 De él a hit — él az eszme,
 Megőriztük, nincs elveszve.

Ez az eszme tovább terjed,
 Bejár kunyhót, fényes termet,
 Hódít lelket, szívet megnyer,
 Útját el nem zárja tenger.

 Kevés emlék... nem is csoda;
 Háromszáz év pusztította,
 Mégis fényes, nemes alak...
 Dicsőítlek, magasztallak!

Déva magas büszke vára,
Hová egykor be volt zárva,
Összeomlott, széllyel vetve,
Hírnevét el nem temette.

S ha nem szólna dal és ének,
Majd a kövek beszélnének...
Egy kerek kő... az volt csak szép,
Hogy lelkesült szaván a nép!

Vállán vitte nagy templomba,
Vallására áttért nyomba
És őrizte bajban, híven,
Dávid hitét: „Egy az Isten.“

Ki nem irtá három század...
Régi fénynél új fény támad...
Ne szünjék hát dal és ének
A nagy férfi emlékének!

2. A háromszázados ünnepélyre készült himnusz.

„Szeret, imád, magasztal“.

1. Szent öröm-érzésre gyúl
Isten! e Ház népe,
Emlékünkbe felvonul
Három század képe.
Ami benne szép és jó:
Lelked fényírása;
S ami bús, az oktató:
Bölcs kezéd vonása.
2. Szent családdá avatál
Népeid sorából,
Fiúságra kihoztál
Szolgálat házából.
Lobogónknak jelszava
Volt a Hitszabadság,
Szellemünknek fő-java:
A tisztább Igazság.

3. Isten egy Igaz Való,
Oszthatatlan egység,
Nincs hozzá több hasonló
Imádandó felség:
Mint örök tűz élt szívünk
Mélyében az eszme,
S hogy vallhatjuk: ez hitünk
Drágán nyert győzelme.
4. Krisztus lelke nevelé
Hitünk élőfáját
Szent vérrel oltá belé
Nemes erkölcs ágát.
Mégváltónknak őt hívők
Vallván ember-létét;
S e hitünkért szenvedők
Világ gyűlölését.
5. Im, egünkről oszlik szét
A nagy átok súlya,
Mely testvérek életét
Sorvasztólag dúlja.
Hitkülönbség akiket
Egymástól elzára,
Eggyé fűzi szíveket
Szeretet varázsa.
6. Védj Atyánk! erős karral
A fejlődő virágot,
Biztatót egy szebb korrall:
A hitszabadságot.
Saját győződése legyen
Hitünk szirtalapja,
S világot rá ömlesszen
A tudomány napja.
7. Isten áldd meg a Hazát
Tiszta lelki fénnel,
Áldd meg Egyhívők Házát,
Áldozó erénnyel. —
„Balsors, akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt;
Megbünhődte már e nép
A multat s jövőndöt.“

3. Dávid Ferenc emlékünnepeére készült himnusz.

„Erős várunk nekünk az Isten.”

1. Aldott az úr, a mi Istenünk,
Öt imádja kicsiny seregünk;
Mert hatalma és dicsősége
Kiterjed a nagy mindenségre.
Minden áldás tőle száll ránk;
Ó édes atyánk,
Jó és balsors között,
Élet-halálban:
Bizodalmunk csakis benne van.
2. Megállt hitünk az egy Istenről,
Bár jött ránk veszély mindenfelől.
Erős a nép, ha Isten vele;
Diadalmas a hit ereje.
Nem árt fegyver, börtön, halál:
Szebb jövőt talál
Az üldözött egyház ...
És hálát adva
Az Urat szívből magasztalja.
3. Egy Istenünk, egy magyar hazánk!
Áldd meg e hont Isten, jó Atyánk!
Itt nyertük a szent örökséget;
Hirdetni az „Istenegységet”,
Itt hazánkban, bérc ölében,
A nép szívében
Vert gyökeret hitünk.
Szent e föld nekünk:
Oh áldd meg hazánk, jó Istenünk!



TARTALOMJEGYZÉK.

I. RÉSZ.

A keresztény egyház történelmének főbb vonásai.

I. FEJEZET.

	Oldal
1. Az apostolok kora — — — — —	3
2. A pogányok megtérítése — — — — —	3
3. Az első keresztények istentisztelete — — — — —	4
4. A keresztények üldöztetése — — — — —	4
5. A keresztény vallás diadala — — — — —	5
6. A magyarok megtérése — — — — —	5
7. A keresztény vallás megromlása — — — — —	6

II. FEJEZET.

A reformáció (Egyházjavítás).

1. A reformáció előkészítői — — — — —	7
2. Luther Márton és a német reformáció — — — — —	7
3. Zvingli Ulrich és a svájci reformáció — — — — —	8
4. Kálvin János — — — — —	9

II. RÉSZ.

I. FEJEZET.

Az unitárius egyház története.

Bevezetés — — — — —	10
1. A reformáció Magyarországon és Erdélyben — — — — —	10
2. Az unitárius eszmék megújulása — — — — —	10
3. Blandrata György — — — — —	11

II. FEJEZET.

Dávid Ferenc és az Unitárius Egyház megalapítása és diadala.

1. Dávid Ferenc születése, tanulása és fellépése — — — — —	12
2. Az unitárius egyház megalapítása (1568) — — — — —	12

III. FEJEZET.

Az unitárius vallás elnyomtatása.

1. Dávid Ferenc elítéltetése és halála (1579) — — — — —	14
2. Hunyadi Demeter püspöksége (1579—1592). Blandrata lépései az egyház megmentésére és a jezsuiták behozatala Erdélybe — — — — —	15

	Oldal
3. Radeczki Bálint püspöksége (1616—1632). A szombatos vallás keletkezése és az unitáriusok üldöztetése — — —	16
4. Koncz Boldizsár püspöksége (1663—1684). A lengyelországi unitáriusok üldöztetése és menekülése — — — —	17
5. Almási Mihály püspöksége (1692—1724). A kolozsvári főiskola és a piaci templom elvétele — — — —	18
6. Szentábrahádi Mihály püspöksége (1737—1758). Az egyház megmentése érdekében tett lépések — — — —	19
7. Agh István püspöksége (1758—1786). „A türelmi rendelet” kiadása (1781). Kedvezőbb helyzetek az unitáriusokra —	20

IV. FEJEZET.

Az egyház megújódása.

1. Lázár István püspöksége (1786—1811). A kolozsvári templom és főiskola építése. Zsuki László adománya. A székelykereszturi iskola építése — — — —	21
2. Augusztinovics Pál (szül. 1773., meghalt 1837). Egyházunk második nagy jótevője — — — —	22
3. Brassai Sámuel (szül. 1797., megh. 1837.) — — — —	23
4. Kriza János püspöksége (1861—1875). Egyházunk fennállásának háromszázéves emlékünnepe (1868) — — —	24
5. Ferencz József püspöksége (1876). Dávid Ferenc halálának háromszázéves (1879) és születésének négyszázéves (1910) évfordulója — — — —	25
6. Berde Mózes (szül. 1815., megh. 1893.). Jótevőink fejedelme —	26
7. Külföldi unitáriusok — — — —	28

III. RÉSZ.

Egyházi szertartások.

1. Az istentisztelet — — — —	29
2. A keresztelés — — — —	30
3. A konfirmáció — — — —	31
4. Az Úrvacsora — — — —	32
5. Házaspárok egyházi megáldása — — — —	33
6. A temetés — — — —	33
7. Papi és énekevezértanítói beiktatás, templomszentelés, zsinati ünnepségek és papszentelés — — — —	34

VERSEK.

1. Dávid Ferenc emlékéhez. Irta Nagy Lajos. — — — —	35
2. A háromszázados ünnepélyre készült himnusz. Irta Kriza János — — — —	36
3. Dávid Ferenc emlékünnepeére készült himnusz. Irta Nagy Lajos — — — —	38



